

MADŽIDA BEĆIRBEGOVIĆ
(Sarajevo)

URBANIZACIJA I PROSVJETNI OBJEKTI U BOSANSKOM EJALETU KAO FAKTORI ŠIRENJA ISLAMSKJE KULTURE

Mnogo je faktora koji uslovljavaju razvoj i širenje neke kulture. Ova razmatranja treba da ukažu na značaj koji je kroz vijekove u tom smislu imala razvijena gradska sredina koja pruža mogućnost obrazovanja. Urbanizacija i gradska sredina su koliko dokaz dometa u razvoju neke civilizacije toliko i veoma značajan okvir za razvoj i širenje kulture jer grad kao organizovana sredina pruža potrebne uslove za svekoliku ljudsku djelatnost, a obrazovne institucije pružaju mogućnost razvoja ljudske misli i duhovne kulture. To je naročito došlo do izražaja kod širenja islamske kulture u našim krajevima, u što nas može uvjeriti kratak osvrt na kulturnu istoriju Bosne i Hercegovine.

Na ovim našim prostorima, u Bosni i Hercegovini koja se nalazi na razmeđu Istoka i Zapada, smjenjivale su se različite kulture od daleke pristorije pa sve do danas, što našu kulturnu istoriju čini veoma bogatom. Dometi tih kultura su različiti, zavisno od političkih, društvenih i drugih uslova.

Najstarija ljudska djelatnost na ovim prostorima ostavila je predistorijska naselja sa kućama od zemlje i drveta kao i predistorijske gradine. Antička grčka i rimska kultura dovode do zavidnog nivoa urbanizaciju naselja i razvoj gradskog života. Grčki polisi nastaju od Magna Grecije na zapadu do Perzije na istoku. Grci usvajaju Hipodamov plan za izgradnju grada, koji predviđa postavljanje dvije glavne ulice koje se sjeku i stvaraju centralni trg-agoru uokvirenu trijemovima i prodavnicama, kao centar društvenog života i trgovine. Ostali dio grada je izdijeljen pravilnom šemom ulica. Raznovrsni arhitektonski objekti ispunjavaju ove gradove. Na velikom prostoru Rimskog Carstva, koji je baštinih grčke kulture, nastaju gradovi sa bogatim sadržajem. U neposrednoj blizini centralnog trga-foruma, grade se hramovi i zgrade državne uprave, zatim bazilike za sudske i političke rasprave. Tu je i gimnazion sa gimnastičkim salama i bazenima za sportski odgoj omladine. Veliki gradovi imaju teatar za dramske i druge priredbe, amfiteatar za posmatranje borbi gladijatora, stadione za atletska natjecanja, gradske terme za fizičku i psihičku rekreaciju, biblioteke i bogatu stambenu arhitekturu. Saobraćajnice, često uokvirene trijemovima, mostovi, akvadukti i gradska kanalizacija čine gradsku infrastrukturu. Duhovni razvoj u ovim razvijenim gradskim sredinama ne zaostaje. Njeguju se razni vidovi obrazovanja tako da je grčko-rimska kultura ostavila mnoga djela iz raznih znanosti-filozofije,

književnosti, matematike, astronomije, istorije, geografije, prirodnih znanosti, medicine, filologije i poljoprivrede.

U vrijeme rimske dominacije, od prvog do trećeg vijeka naše ere, i naša zemlja je obuhvaćena urbanizacijom, što je naročito izraženo u Primorju.

Međutim, urbanizacija Bosne i Hercegovine bila je ograničena, prisutna je u zaleđu jadranske obale, dok se u unutrašnjosti većinom zadržavaju seoska naselja i seoska plemenska organizacija. U malobrojnim gradskim centrima grade se osnovni objekti kao što je forum, kurija, sudnica, hram, terme i bogate stambene kuće. Nastaju i aglomeracije sa hramom, vilom i poljoprivrednom ekonomijom. U ovim sredinama ostvarena je rimska provincijska arhitektura. Uvodi se rimski način građenja sa kamenom i opekom. Gradska naselja su centri rimske vlasti i samoupravnih jedinica, ali ovom organizacijom nije obuhvaćena čitava teritorija Bosne i Hercegovine. Većina domaćeg stanovništva zadržava autohtoni način života, ne prihvata rimsku kulturu, pa nema ni umjetničkog ni duhovnog razvoja. Pisana riječ je vezana za natpise na nadgrobnim i drugim spomenicima.

U burnim vijekovima seobe naroda, koji su zatim uslijedili, gradski život u antičkim centrima potpuno zamire. Sloveni, koji u VII vijeku naseljavaju naše krajeve, dugo zadržavaju svoju seosku organizaciju, uz gradnju novih gradina. Nakon formiranja bosanske države i razvoja feudalnog sistema, od XII vijeka vladari i feudanci grade mnoga utvrđenja širom Bosne i Hercegovine. Od sredine XIV vijeka, sa razvojem trgovine i rudarstva, počinje razvoj gradskih naselja u vidu podgrađa, trgovišta ili rudarskog naselja. To su nova srednjovjekovna naselja koja ne obnavljaju urbanu strukturu antičkih. Jači razvoj ovih naselja, koji je uslijedio u prvoj polovini XV vijeka, više se odnosi na razvoj trgovine i zanatstva, nego na urbanu strukturu. Iako su nalazi oskudni, iz arhivske grade se može zaključiti da su ta srednjovjekovna naselja imala trg okružen kućama trgovaca i zanatlija sa radionicom u kući po uzoru na zapadne gradove. Uz trg se obično gradi crkva, a naselje još može da ima prenočište i carinarnicu. Za razvoj ovih naselja od velikog su značaja bile kolonije dubrovačkih trgovaca. Stambene kuće su od drveta kao i one u selima. Gradska naselja su u razvoju, a centri vlasti su u vladarskim utvrđenjima. Umjetničko stvaranje vezano je za gradnju crkava, manastira, vladarskih i feudalnih dvoraca u utvrđenjima, te nadgrobnih spomenike-stečke. Pored autohtonog izraza, umjetnost nosi stilske karakteristike romanike, gotike i vizantijske umjetnosti. Duhovni razvoj u ovom periodu vezan je za samostane koji se nalaze izvan naselja, a pismenost za dijake i kraljevske kancelarije.

Nakon pada Bosne 1463. godine, ove zemlje ulaze u sastav Osmanske Države i u islamski kulturni krug što dovodi do velikih promjena. Turci Osmanlije dolaze kao nosioci, za naše krajeve, nove, istočnjačke, potpuno razvijene islamske kulture, koju, pored ostalog, karakteriše razvijena gradska kultura. Urbanizacija, koja je uskoro obuhvatila čitav bosanski ejalet, snažno će uticati na širenje islamske kulture. Tome će u mnogome doprinijeti usvajanje ove kul-

ture od većine domaćeg stanovništva. U ovom procesu od primarne je važnosti to što je većina stanovništva koje je zatečeno prihvatilo novu vjeru-islam, koja reguliše kompletan život i pojedinca i porodice i društva. Na taj način, u vjeri su sadržani osnovi islamske kulture. Primanjem nove vjere i njenih institucija domaće stanovništvo postepeno i samo postaje nosilac nove kulture, a razvijena gradska sredina i mogućnost obrazovanja dovode do razvoja i materijalne i duhovne islamske kulture u našim krajevima.

Kao baštinici dugovjekovne islamske civilizacije u koju su utkani i dometi ranijih istočnih civilizacija, osmanski Turci su ovladali istočnjačkim načinom gradnje gradskih naselja, koji ne polazi od gotove šeme čitavog grada, nego podrazumijeva sukcesivan razvoj naselja koje se sastoji od zanatsko-trgovačkog centra i odvojenog stambenog dijela. Zavisno od uslova, svaki od ova dva dijela mogu se zasebno razvijati, pa naselje narasta od kasabe do šehera. Uz osnovne principe dolazi i veliko iskustvo osmanskih graditelja u postavljanju na teren osnovnih dijelova grada uz poštivanje lokalnih uslova, zatim veliko graditeljsko iskustvo u izgradnji raznovrsnih arhitektonskih objekata, te vještina postavljanja na teren pojedinačnih objekata, što naročito dolazi do izražaja kod stambene arhitekture na padinskim terenima.

Zanatsko-trgovački centar, koji se zove čaršija, mogao se sastojati od niza dućana postavljenih duž saobraćajnice, a mogao je narasti u čitav splet ulica koje okupljaju pojedine zanate. Osnovna jedinica čaršije je dućan, koji je istovremeno i radionica i prodavnica. Čaršija zatim obuhvata druge javne objekte kao što su han, hamam i bezistan. U velikim čaršijama grade se velike trgovačke kuće sa nekoliko desetina dućana. Čaršija obavezno ima i jednu ili više džamija sa haremom i pratećim prosvjetnim i drugim objektima, pa je to duhovni centar čaršije i naselja.

Stambeni dio naselja razvija se oko čaršije, a sastoji se od stambenih jedinica-mahala, koje se također sukcesivno razvijaju. Centar svake mahale je džamija sa mektebom i grobljem. Izgradnjom nove džamije, novi vakif (donator) inicira razvoj nove mahale i ujedno postavlja njene okvire, a često se već narasla mahala cijepa u dvije. Tako se naselje širi.

Ovakvo elastični principi omogućili su brzu transformaciju zatečenih srednjovjekovnih naselja u Bosni i Hercegovini, jer ona nisu odgovarala novoj vlasti ni po razvoju zanatstva ni po urbanoj strukturi. Istovremeno se osnivaju i mnoga nova naselja. Gradska naselja su novoj vlasti bila potrebna kao privredni centri i kao uporište vlasti, a istovremeno postaju i kulturni centri. Centralna vlast je podsticala razvoj naselja time što je oslobodila muslimansko stanovništvo od izvjesnih poreza, a također i gradnjom državnih džamija na strateški važnim mjestima, koje su postale nukleus budućeg naselja. I sam spahijsko-timarski sistem, uz instituciju vakufa, bio je usmjeren ka razvoju privrede i naselja. Status kasabe dobivalo je naselje koje ima nešto muslimanskog stanovništva, bar jednu džamiju, čaršiju sa nizom dućana, han i hamam, jer je to bilo dovoljno za dalji razvoj. Često su bogati vakifi u svojstvu visokih funkcionera,

kao što su bili sandžakbezi i drugi, gradili sve te osnovne objekte kao svoje zadužbine i time postavljali temelje pojedinim naseljima. Drugi mnogobrojni vakifi, kako visoki funkcioneri tako i obični građani, svojim novim zadužbinama, odnosno vakufima, omogućavali su dalje narastanje čaršije i naselja.

Da je urbanizacija u našim krajevima tekla ubrzanim tokom vidimo na primjeru Isa-bega Ishakovića koji u svojstvu krajišnika skopskog krajišta, svojim zadužbinama 1461. godine postavlja temelje Novog Pazara, a 1462. godine, što znači prije pada Bosne, osniva kasabu Sarajevo izgradnjom zadužbina oko već izgrađene državne džamije. Na lijevoj obali Miljacke postavio je džamiju, hamam i saraj. Izgradnjom mosta preko Miljacke povezo je dvije obale. Na desnoj obali, duž saobraćajnice, izgradio je veliki han za prihvatanje putnika i trgovaca i niz dućana u blizini postojećeg trgovišta. Tu će se razviti poznata sarajevska Baščaršija. Time je ne samo postavio jezgro naselja nego i označio osnovne pravce razvoja budućeg grada na dvije obale rijeke. Sedamdeset godina kasnije, bosanski sandžakbeg Gazi Husrev-beg, gradnjom svojih zadužbina, kasabu će pretvoriti u šehar. Do kraja XVI vijeka Sarajevo se razvilo u grad sa preko sto mahala i džamija i velikom čaršijom.

Urbanizacija i jači razvoj naselja naročito su izraženi u XVI vijeku kada je Osmansko Carstvo bilo na vrhuncu svoje političke i ekonomske moći. Do kraja turske uprave razvije se mnoga naselja u čitavom bosanskom ejaletu. Urbanizacija je nešto slabije izražena u Bosanskoj krajini, uz sjeverozapadne granice bosanskog ejaleta, gdje su centri uprave bili u utvrđenjima, ali je svako utvrđenje imalo džamiju kao duhovno središte.

Urbani centri postaju osnov za razvoj bogate islamske kulture, koja neminovno zrači i u šire područje. Razvijena institucija vakufa, koju je sa islamom prihvatilo i domaće stanovništvo, omogućili su značajnu arhitektonsku djelatnost. U gradsku sredinu islamska kultura uvodi široku lepezu arhitektonskih objekata, što potpuno mijenja sliku dotadašnjih srednjovjekovnih naselja. Pojedinci grade sakralne, prosvjetne, privredne i javne objekte. U razvijenom šeharu svoje mjesto nalaze džamije, turbeta, mektebi, medrese, tekije, biblioteke, hamami, hanovi, bezistani, inareta, musafirhane, sahat-kula, muvekihana, šadrvaani, česme, mostovi te bogata stambena arhitektura. Svaka vrsta objekata ima odgovarajuću koncepciju i arhitektonski izraz. Monumentalni objekti, uglavnom skoncentrisani u čaršiji, nose stilske karakteristike klasične osmanske arhitekture, pa se ističu svojim velikim i malim kupolama. To su objekti visoke arhitektonske vrijednosti, koje uglavnom grade osmanski arhitekti. U čaršiji se ističu nizovi drvenih dućana sa jednovodnim krovovima. U svakom naselju prevladava stambena i druga arhitektura sa četvorovodnim krovovima, koja je autohtonim primjesama regionalno izdiferencirana što se, pored ostalog, naročito izražava preko volumena krova i različitog pokrova. U silueti naselja posebno se ističu kamene i drvene munare praćene zelenilom, te nešto robusnije sahat-kule. Prizemni ambijent ispresjecan haremina oko džamija sa bijelim nišanima do-

punjen je česmama i šadrvanima.

U mahalama se odvija poseban porodični život vezan za prirodu u avlijama i baštama, povezan sa komšilukom, što je uslovljeno vjerom, tradicijom i običajima, a što se odrazilo i na dispoziciju i unutrašnje uređenje kuće, ali i na urbanu strukturu mahale. Kuće su individualne, okružene baštama. Tradicija porodičnog života stvara razuđene osnove kuća sa posebnim dijelom za muškarce i posebnim prostorijama za goste. Vjerski propisi o higijeni tijela uvode u stambenu arhitekturu banjice, a u gradove hamame kao javna kupatila. U mahali se njeguje i kućna radinost-tkaju se ćilimi sa orijentalnim šarama kao neke vrste tkanina, koje se ukrštavaju vezom.

Zanatstvo u čaršiji je osnov za razvoj materijalne kulture. U čaršiji se razvijaju razne vrste zanata. Tu se odvija i trgovina i sustiže roba i ljudi iz raznih krajeva, a sa njima i razni kulturni uticaji. Dunderški zanat stvorio je generacije domaćih majstora-dundera, koji su vremenom preuzeli gradnju mnogih arhitektonskih objekata unoseći elemente domaće tradicije. Oni su stvorili onaj poseban autohtoni izraz bosanskih i hercegovačkih naselja prepoznatljiv po regionalnim osobenostima. Drugi zanati razvili su umjetničku obradu drveta, kamena, metala i kože, te izradu mnogih upotrebnih predmeta, koji su često umjetnički ukrašeni. Zanatska vještina prenosila se sa oca na sina godinama, sve do naših dana. Nova islamska dekoracija, koja za motiv ima arabesku, geometrijski ornament i kaligrafija ima široku primjenu. Izvodi se raznim tehnikama i u svim materijalima. Podjednako se koristi i u arhitekturi i u primijenjenoj umjetnosti.

Duhovni razvoj vezan je također za grad, za džamije, mektebe, medrese, tekije i biblioteke. Sa islamskom kulturom u našim krajevima prvi put se javljaju prave obrazovne ustanove. To su mektebi-osnovne škole i medrese-srednje i više škole.

Od samog početka osmanske uprave kod nas grade se mnoge džamije, a uz svaku se u pravilu gradi i mekteb, tako da je u bosanskom ejaletu izgrađeno oko 1200 džamija i nešto manje mekteba. Značaj mekteba daleko nadilazi njegov izgled skromne građevine sa jednom učionicom za djecu u kojoj djeca uče arapsko pismo, vjersku obuku i dobivaju moralno-etičke pouke. Od velike je važnosti što su mektebi građeni sa namjerom da obulivate svu djecu, pa su to prave narodne škole. Džamije i mektebi, koji su prisutni u svakoj aglomeraciji, imali su značajnu ulogu u širenju islama i usvajanju islamske kulture. Tu su svi pripadnici islamske vjere dobivali osnovne pouke o vjeri i načinu života u skladu sa vjerskim propisima, što je najšira osnova islamske kulture.

Medrese su pružale mogućnost dalje naobrazbe. To su bile internatske škole, dobro urađene i u duhu svog vremena. Svaka medresa je imala jednu veliku učionicu za održavanje nastave i niz manjih soba u kojima su stanovali učenici. Medresa je imala i biblioteku, a u Karadžoz-begovoj medresi u Mostaru postojala je i posebna prostorija koja je služila kao biblioteka. Nekoliko tipova tlocrtnog rješenja medresa, koji se javljaju kod nas, mogli su da zadovolje po-

trebe stanovništva i materijalne mogućnosti vakifa. Kod većih medresa dershana i sobe uokviruju unutrašnje dvorište. Manje medrese su uobliku slova "L" ili slova "U". Odnosno, to su građevine koje imaju dershanu i jedan ili dva reda soba. I arhitektura medresa je prilagođena materijalnim mogućnostima. One najznačajnije građene su sa svodovima i kupolama, a ostale su jednostavnije i građevine su sa četvorovodnim krovom.

Medrese su, kao i mektebi, građene u blizini džamije ili u samom dvorištu, pa se tako uz džamiju stvaraju obrazovni centri. Budući da su i mektebi i medrese građene kao zadužbine, vakufima su obezbjeđena sredstva za održavanje objekata, plate muallimu, muderrisu i drugim službenicima, a negdje i stipendije i hrana za učenike.

Nastavni program medresa zadovoljavao je potrebe tadašnjeg društva. Tu su se učili orijentalni jezici, ustanove islama, islamska tradicija i šerijatsko pravo. Prema ustaljenoj tradiciji, medrese Bosne i Hercegovine, odnosno u bosanskom ejaletu, davale su uglavnom srednje obrazovanje. Izdvajala se Gazi Husrev-begova medresa u Sarajevu, koja je bila više škola prema nastavnom programu i uslovima za izbor muderrisa, što je utvrđeno u vakufnami. Svršenici medrese mogli su da obavljaju dužnost imama, muallima, muderrisa, kadije i slično. Pojedinci su nastavljali naobrazbu u Carigradu. U tekijama se proučavala mistična filozofija i poezija.

Koliko se zna, kod nas je najstarija medresa izgrađena početkom XVI vijeka, a do kraja istog vijeka izgrađeno je još najmanje deset medresa i to pet u Sarajevu, dvije u Foči i po jedna u Mostaru, Čajniču i Banjoj Luci. Međutim, do kraja turske uprave izgrađeno je više od 100 medresa u preko 50 naselja. I manja naselja su imala svoju medresu, a u većim gradovima bilo ih je više. Tako je u Sarajevu izgrađeno 11 medresa, u Mostaru 9, u Travniku i Banjoj Luci po 4, u Foči 4 ili 6 i u Novom Pazaru 5. Ovako impozantan broj medresa mogao je da obuhvati veliki broj učenika obzirom na tadašnji broj stanovnika. To govori da se obrazovanju pridavala velika pažnja.

Mektebi, medrese, tekije kao i postojanje biblioteka pri svakoj džamiji i medresi, zatim postojanje javnih i mnogih privatnih biblioteka bili su glavni faktori širenja duhovne islamske kulture. Za tadašnje vrijeme široke mogućnosti sticanja osnovnog i srednjeg obrazovanja, a u manjem obimu i više, stvorili su valjan osnov za dalje usavršavanje. Pojedinci su se često samostalno usavršavali i produbljivali znanje, jer su mnogi posjedovali privatne biblioteke. Drugi su odlazili u Carigrad da nastave obrazovanje na visokim carigradskim školama. Pojedinci su se vinuli do viših sfera duhovnog saznanja. Mnogi su prepisivali knjige za sebe i druge, jer je to bio jedini način da se knjiga umnoži i da se dođe u posjed nekog značajnog djela, a knjiga, koja je u to vrijeme bila skupa, veoma se cijenila. Vremenom su iz redova domaćih obrazovanih ljudi izrasli mnogi pjesnici, književnici, filozofi, naučnici i vrsni kaligrafi. Bogat stvaralački opus koji su iza sebe ostavili, najbolji je dokaz razvoja i dometa duhovne kulture.

Domet materijalnog kulturnog razvoja najbolje odražava razvoj islamske arhitekture, a to je opet i mjerilo razvoja gradskih naselja. Tako, po broju izgrađenih džamija možemo suditi i o veličini naselja, jer je to ujedno i broj mahala, a na osnovu razvijenosti čaršije može se suditi i o razvoju zanatstva i primijenjene umjetnosti. U Sarajevu, najznačajnijem političkom, privrednom i kulturnom centru bosanskog ejaleta, nastale su 104 mahale. Izgrađene su 104 džamije, 70 mekteba, 11 medresa, više tekija, 2 javne biblioteke, 7 hamama, 2 velika bezistana, 3 velika i više drugih hanova, sahat-kula, 2 muvekitane, više vodovoda, 100 česama, više mostova i mnogo drugih objekata. U čaršiji sa mnogo dućana djelovalo je 70 raznih zanata. Značajni politički i privredni centri su Banja Luka i Mostar sa po 37 mahala i džamija, zatim Foča i Travnik sa po 17 i Novi Pazar sa 30 džamija i mahala. I tu su nastale čaršije sa brojnim zanatima. Mnogo su brojnija manja naselja gdje je također živa arhitektonska i zanatska djelatnost.

Islamska kultura je u dugom vremenskom periodu snažno obilježila naše prostore, cjelokupni život i stvaralaštvo muslimanskog stanovništva u bosanskom ejaletu, odrazila se i na život i rad ostalog stanovništva, a svojim zračenjem inspiriše i savremeno stvaralaštvo u Bosni i Hercegovini.

LITERATURA

- 1) A. BENAC, B. ČOVIĆ, N. MILETIĆ, Đ. BAZLER, E. PAŠALIĆ, P. ANDELIĆ: Kulturna istorija Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1984.
- 2) H. REDŽIĆ: Studije o islamskoj arhitektonskoj baštini, Sarajevo, 1983.
- 3) M. BEĆIREBEGOVIĆ: Prosvjetni objekti islamske arhitekture u Bosni i Hercegovini, Prilozi Orijentalnog instituta, XX-XXI, Sarajevo, 1974., 223-364.
Džamije sa drvenom munarom u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, 1990.
- 4) A. HANDŽIĆ: O formiranju nekih gradskih naselja u Bosni i Hercegovini u XVI vijeku, Prilozi Orijentalnog instituta XXV, Sarajevo, 1975.
Vakufi kao nosilac određenih državnih i društvenih funkcija u Osmanskom Carstvu, Anali Gazi Husrev-begove biblioteke IX-X, Sarajevo, 1983.
- 5) H. KREŠEVLJAKOVIĆ: Esnafi i obrti u starom Sarajevu, Sarajevo, 1958.
Esnafi i obrti u Bosni i Hercegovini III i IV, Sarajevo, 1961.

URBANIZACIJA I PROSVJETNI OBJEKTI U BOSANSKOM EJALETU KAO FAKTORI ŠIRENJA ISLAMSKE KULTURE

Re z i m e

Urbanizacija i gradska sredina su koliko dokaz dometa u razvoju neke civilizacije toliko i veoma značajan okvir za razvoj i širenje kulture.

Tako je urbanizacija, koja je obuhvatila čitav bosanski ejalet, nakon

uspostavljanja osmanske uprave 1463. godine, snažno uticala na širenje islamske kulture.

Nakon 1463. godine nastaju mnogobrojna nova naselja, a zatečena se veoma brzo transformišu u naselja orijentalnog tipa, koja se sastoje od zanatsko-trgovačkog centra-čaršije i odvojenog stambenog dijela-mahala. Razvijena institucija vakufa omogućava izgradnju raznovrsnih objekata, sakralnih, prosvjetnih i javnih kakve nije poznavala srednjovjekovna Bosna. Urbani centri postaju osnov za razvoj bogate islamske kulture.

Zanatstvo u čaršijama je osnov za razvoj materijalne kulture. Razvija se preko 70 raznih zanata. Majstori dunderi ostvarili su poseban autohton izraz bosansko-hercegovačkih naselja sa regionalnim osobenostima. Drugi zanati razvili su umjetničku obradu drveta, kamena, kože i metala.

Džamije, mektebi (osnovne škole), medrese (srednje i više škole), tekije, privatne i javne biblioteke bili su glavni faktori širenja duhovne kulture. U bosanskom ejaletu izgrađeno je oko 1200 džamija, oko 1000 mekteba, više od 100 medresa, preko 50 hamama i mnoštvo drugih objekata. Vremenom su izredova domaćih obrazovali ljudi izrasli mnogi književnici, pjesnici, filozofi i naučnici, koji su ostavili bogat stvaralački opus.

INFLUENCE OF EDUCATIONAL INSTITUTIONS AND URBANIZATION OF BOSNIAN EYALET ON THE EXPANSION OF ISLAMIC CULTURE

S u m m a r y

Urbanization process and urban settlement itself prove the range of development of any civilization. At the same time, they are important frame for the development and expansion of culture, because the city, as an organized environment, offers the possibilities necessary for the complete human practice, while educational institutions offer the possibilities for the development of human thought and intellectual practice.

Islamization which took place in Bosnian Eyalet after the Ottoman rule had been established, in 1463, had strong influence on the expansion of Islamic culture.

In its history Bosnia was partially urbanized during the period of Roman domination. Slaves, who settled this region in the 7th century, for a long period retained their own rural organization and left Antic cities to die. After the establishment of states and development of feudal system in the 12th century, feudal and state rulers built fortresses. In the middle of the 14th century, with the development of trade and mining, began development of urban Medieval settlements of suburban type, trading centres and mining settlements.

After 1463. lot of new settlements appeared while the existing ones

were quickly transformed into Oriental type of settlements, consisting of trading quarter called *čaršija* and separate dwelling quarter called *mahala*. The institution of *waquf*, developed at that time, enabled construction of various types of sacral, educational and public objects, not known to Medieval Bosnia. Urban centres became basis for the development of rich Islamic culture.

Handicrafts developed in *čaršija* were basis for the development of material culture. More than seventy different handicrafts were developed. Skilled house-makers, *dunders*, gave to Bosnian and Herzegovinian settlements a specific, autochthonous outlook with all the regional characteristics. Other handicrafts developed artistic work in wood, stone, leather and metal.

Islamic culture brought first educational institutions to our regions. These institutions were mektebs-basic schools and medresas-secondary and high schools. In Bosnian Eyalet as a whole it was built around 1200 mosques and 1000 mektebs, more than 100 medresas and over 50 hammams (public baths), as well as many other buildings. Mosques, medresas, mektebs, tekiyas, private and public libraries played the main role in the expansion of intellectual culture. Number of poets, writers, philosophers, scientists and exquisite calligraphers arose in time from native educated population.

Islamic culture during the long period of its influence had put a significant mark on our regions, on the whole life and intellectual creativity of Islamic population in Bosnian Eyalet, as well as on the life and work of the rest of Bosnian population, and it continued to inspire the modern creativity.